וּמוֹדְדִים לָהּ אַלְפַּיִם אַמָּה לְכָל רוּחַ מֵאַרְבַּע רוּחוֹתֶיהָ: ב [ב]הָיְתָה עֲגֻלָּה, עוֹשִׂין לָהּ זָוִיּוֹת וְרוֹאִים אוֹתָהּ כְּאִלּוּ הִיא בְּתוֹךְ הַמְרֻבָּע, וּמוֹדְדִין חוּץ מִצַּלְעוֹת אוֹתוֹ מְרֻבָּע אַלְפַּיִם אַמָּה לְכָל רוּחַ, שֶׁנִּמְצָא מִשְׁתַּכֵּר הַזָּוִיּוֹת. [ג]וְכֵן אִם הָיְתָה הָעִיר (ה) מְשֻׁלֶּשֶׁת, אוֹ שֶׁיֵּשׁ לָהּ (ו) צְלָעוֹת רַבּוֹת, מְרַבְּעִים אוֹתָהּ וְאַחַר כָּךְ מוֹצִיאִין חוּץ לַמְרֻבָּע אַלְפַּיִם אַמָּה לְכָל רוּחַ: ג [*] [ד]כְּשֶׁהוּא מְרַבְּעָהּ, מְרַבְּעָהּ (ז) בְּרִבּוּעַ הָעוֹלָם, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא כָּל רוּחַ מִמֶּנּוּ מְשׁוּכָה כְּנֶגֶד רוּחַ מֵרוּחוֹת הָעוֹלָם וּמְכֻוֶּנֶת כְּנֶגְדָּם: ד [ה]הָיְתָה רְחָבָה מִצַּד אֶחָד וּקְצָרָה מִצַּד אַחֵר, רוֹאִין אוֹתָהּ (ח) כְּאִלּוּ כֻּלָּהּ רְחָבָה. [ו]הָיְתָה עֲשׂוּיָה (ט) כְּמִין *)גַּם (י) אוֹ כְּקֶשֶׁת, אִם יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי רָאשֶׁיהָ (יא) [ז]פָּחוֹת מֵאַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה (יב) מוֹדְדִין לָהּ מִן הַיֶּתֶר (יג) וְרוֹאִין אֶת כָּל הָרֹחַב שֶׁבֵּין הַיֶּתֶר וְהַקֶּשֶׁת (יד) כְּאִלּוּ הוּא מָלֵא בָּתִּים. וְאִם הָיָה בֵּין שְׁנֵי רָאשֶׁיהָ אַרְבַּעַת אֲלָפִים, אֵין מוֹדְדִין לָהּ (טו) אֶלָּא מִן הַקֶּשֶׁת. הַגָּהּ: *וְיֵשׁ אוֹמְרִים (טז) מִן הַמָּקוֹם (ג) שֶׁנִּתְקַצֵּר שָׁם הַקֶּשֶׁת, שֶׁאֵין בּוֹ אַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה. וְכָל זֶה שֶׁיֵּשׁ בֵּין הַקֶּשֶׁת וְהַיֶּתֶר יוֹתֵר מֵאַלְפַּיִם, אֲבָל (יז) אִם אֵין בֵּינֵיהֶם אַלְפַּיִם, מוֹדְדִין (יח) בְּכָל עִנְיָן מִן הַיֶּתֶר, וְכֵן נִרְאֶה לְהָקֵל (הגהות מיימוני פרק

ב מִשְׁנָה שָׁם נ״ב (ע״ב) וּבְרַיְיתָא נ״ה (ע״א). ג רַמְבַּ״ם בְּפֶרֶק כ״ח מֵהִלְכוֹת שַׁבָּת (ה״ז). ד בְּרַיְיתָא שָׁם (נה.). ה בְּרַיְיתָא שָׁם. ו בְּרַיְיתָא שָׁם. *) (פַּרוּשׁ, הוּא כַּ״ף יְוָנִית) (צָרִיךְ לוֹמַר גִּימֶל, שֶׁכֵּן גַּמָּ״א הִיא אוֹת שְׁלִישִׁית יְוָנִית וְצוּרָתָהּ כְּדָלֶ״ת הַפּוּכָה). ז שָׁם בַּגְּמָרָא (נה.) וּכְרַב הוּנָא. כֵּן דַּעַת הָרִי״ף (טז.) וְהָרַמְבַּ״ם בְּפֶרֶק כ״ח מֵהִלְכוֹת שַׁבָּת (ה״ח).

בְּאֵר הֵיטֵב

(ג) **שֶׁנִּתְקַצֵּר.** אוֹ שֶׁלֹּא נִשְׁאַר מִן הַקֶּשֶׁת עַד שָׁם שְׁנֵי אֲלָפִים. טוּר:

שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה

[בשו״ע] **כְּשֶׁהוּא מְרַבְּעָהּ כו׳.** וְכָתַב בְּנוֹדָע בִּיהוּדָה מַהֲדוּרָה תִּנְיָנָא סִימָן נ״א לְעִנְיַן מְדִידַת הַתְּחוּם, לְכַתְּחִלָּה יֵשׁ לְרַבֵּעַ לְרִבּוּעַ הָעוֹלָם, אֲבָל אִם כְּבָר צִיֵּן הָרִבּוּעַ שֶׁלֹּא לְרִבּוּעַ הָעוֹלָם וְהִסְכִּימוּ בְּנֵי הָעִיר לָזֶה, שׁוּב בְּנֵי הָעִיר לְכָל הַשַּׁבָּתוֹת מְחֻיָּבִים לְהִשָּׁאֵר בְּמִדָּה זוֹ, וְאֵין הַיָּחִיד יָכוֹל לִפְרֹשׁ מִן הַצִּבּוּר לוֹמַר אֶחְשֹׁב לִי כִּרְצוֹנִי, אִם לֹא שֶׁהִסְכִּימוּ כָּל יוֹשְׁבֶיהָ לְצַיֵּן בְּאֹפֶן

מִשְׁנָה בְּרוּרָה

כְּשֶׁאֵינָהּ מְרֻבַּעַת לְרִבּוּעַ הָעוֹלָם, אֵין מוֹסִיפִין עָלֶיהָ לְרַבֵּעַ אוֹתָהּ בְּרִבּוּעַ הָעוֹלָם כְּמוֹ בְּסָעִיף ג׳: ב (ה) **מְשֻׁלֶּשֶׁת וְכו׳ מְרַבְּעִין אוֹתָהּ.** שֶׁמּוֹשְׁכִין הָרִבּוּעַ לְהַשְׁווֹת צַד הַקָּצָר כְּפִי אֹרֶךְ צַד הָאָרֹךְ: (ו) **צְלָעוֹת רַבּוֹת.** שֶׁיֵּשׁ לָהּ שִׁשָּׁה זָוִיּוֹת אוֹ שְׁמוֹנָה, מוֹשְׁכִין הַחוּט לְרַבְּעָהּ כְּנֶגֶד הַמְּקוֹמוֹת הַיּוֹתֵר רְחָבִין בָּהּ, וּמֵהַמְרֻבָּע וְאֵילָךְ מוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם אַמָּה לְכָל צַד: ג (ז) **בְּרִבּוּעַ הָעוֹלָם.** הַיְנוּ שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲשׂוֹת הָרִבּוּעַ כְּמוֹ שֶׁיִּרְצֶה, אֶלָּא דַּוְקָא לְפִי רוּחוֹת הָעוֹלָם, (ח) דָּרוֹם כְּנֶגֶד דָּרוֹם וְצָפוֹן כְּנֶגֶד צָפוֹן, וּמִשָּׁם וּלְהַלָּן מוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם אַמָּה: ד (ח) **כְּאִלּוּ כֻּלָּהּ רְחָבָה.** הַיְנוּ כְּשֶׁבָּא לִמְדֹּד הַתְּחוּמִין אֵצֶל מָקוֹם הַקָּצָר, אֵין מוֹדְדִין מִן הַחוֹמָה, אֶלָּא מוֹסִיפִין מִתְּחִלָּה עַל הָעִיר עַד שֶׁיְּהֵא שָׁוֶה עִם מָקוֹם הָרָחָב, וּמִשָּׁם וּלְהַלָּן מוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם אַמָּה: (ט) **כְּמִין גַּם.** הוּא אוֹת יְוָנִית וְצוּרָתָהּ כְּמִין כַּ״ף פְּשׁוּטָה: (י) **אוֹ כְּקֶשֶׁת.** שֶׁבָּתֶּיהָ בְּנוּיִים כַּחֲצִי עִגּוּל וּבֵין שְׁנֵי רָאשֶׁיהָ הַמָּקוֹם פָּנוּי: (יא) **פָּחוֹת מֵאַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה.** שֶׁתְּחוּם רֹאשָׁהּ שֶׁל זוֹ (ג) מֻבְלָע בְּתוֹךְ תְּחוּם רֹאשָׁהּ הָאַחֵר, נַעֲשֵׂית עִיר אַחַת עַל יְדֵי זֶה, וְרוֹאִין כְּאִלּוּ הָיָה מָלֵא בָּתִּים בִּמְקוֹם הֶחָלָל, וּמוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם מִקְצוֹת הַקֶּשֶׁת וָהָלְאָה: (יב) **מוֹדְדִין לָהּ מִן הַיֶּתֶר.** יֶתֶר נִקְרָא חֶבֶל הַקָּשׁוּר בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַקֶּשֶׁת, וּמִשָּׁם וָהָלְאָה מוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם אַמָּה: (יג) **וְרוֹאִין אֶת כָּל הָרֹחַב וְכו׳.** וְהָכִי נַמִּי לְעִנְיַן עֲשׂוּיָה כְּמִין גַּאם, רוֹאִין כְּאִלּוּ (ג) מְלֵאָה בָּתִּים בְּרִבּוּעַ מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב וּמִצָּפוֹן לְדָרוֹם, וְגַם בָּזֶה דַּוְקָא אִם אֵין בֵּין שְׁנֵי רָאשֵׁי הַגַּאם (ד) בַּאֲלַכְסוֹן מִזָּוִית לְזָוִית רַק (ה) פָּחוֹת מֵאַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה: (יד) **כְּאִלּוּ הוּא מָלֵא בָּתִּים.** וְעַל כֵּן יָכוֹל לֵילֵךְ כָּל הֶחָלָל שֶׁמִּן רֹאשׁ הַקֶּשֶׁת עַד הַיֶּתֶר וְאֵין עוֹלֶה לוֹ בְּחֶשְׁבּוֹן אַלְפַּיִם, (ו) וְכֵן לְעִנְיַן הָרֹחַב יָכוֹל לֵילֵךְ מִדְּרוֹמוֹ שֶׁל הַקֶּשֶׁת לִצְפוֹנוֹ דֶּרֶךְ חֲלָלוֹ, וְנוֹתְנִין לוֹ אַלְפַּיִם אַמָּה שְׁלֵמִים מִן צַד הַצָּפוֹן וָהָלְאָה, דְּכָל הַקֶּשֶׁת וַחֲלָלוֹ רַק כְּאַרְבַּע אַמּוֹת דָּמְיָא: (טו) **אֶלָּא מִן הַקֶּשֶׁת.** הַטַּעַם, דְּכֵיוָן דְּאֵין מֻבְלָעִין הַתְּחוּמִין זֶה בָּזֶה וְאִי אֶפְשָׁר לְהַלֵּךְ מִקְצֵה הַקֶּשֶׁת הָאֶחָד לַקָּצֶה הַשֵּׁנִי, עַל כֵּן אִי אֶפְשָׁר לַחְשֹׁב הֶחָלָל בִּכְלַל עִיר, וְעוֹלֶה בְּתוֹךְ שִׁעוּר אַלְפַּיִם. וְהִסְכִּימוּ (ז) הַפּוֹסְקִים דְּכָל זֶה כְּשֶׁרוֹצֶה לֵילֵךְ דֶּרֶךְ הֶחָלָל שֶׁל הַקֶּשֶׁת עַד הַיֶּתֶר וּלְהָלְאָה, אֲבָל מֻתָּרִים לֵילֵךְ סָבִיב דֶּרֶךְ הַבָּתִּים שֶׁבַּקֶּשֶׁת עַד קְצֵה הַקֶּשֶׁת, וּמִשָּׁם וְאֵילָךְ מוֹדְדִין לוֹ אַלְפַּיִם אַמָּה, מֵאַחַר שֶׁהוֹלֵךְ הַכֹּל בָּעִיר חֲשִׁיב כֻּלָּהּ כְּאַרְבַּע אַמּוֹת: (טז) **מִן הַמָּקוֹם וְכו׳.** דִּסְבִירָא לְהוּ דְּאַף דִּבְרָאשֵׁי הַקֶּשֶׁת הָיָה רֹחַב אַרְבַּעַת אֲלָפִים וְיוֹתֵר, אֲפִלּוּ הָכִי כֵּיוָן שֶׁבְּאֶמְצַע הַקֶּשֶׁת מִתְקַצֵּר עַד שֶׁאֵין בֵּין זֶה לָזֶה אַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה, נֶחְשָׁב עַד אוֹתוֹ מָקוֹם כְּאִלּוּ מָלֵא בָּתִּים, וּמַתְחִילִין לִמְדֹּד הָאַלְפַּיִם אַף לְאוֹתָן שֶׁדָּרִין בְּגַג הַקֶּשֶׁת רַק מֵאוֹתוֹ מָקוֹם וּלְהָלְאָה, שֶׁמִּשָּׁם הוֹלֵךְ וּמִתְרַחֵב לְיוֹתֵר מֵאַרְבַּעַת אֲלָפִים אַמָּה: (יז) **אִם אֵין בֵּינֵיהֶם אֶלָּא אַלְפַּיִם.** כֵּן צָרִיךְ לוֹמַר: (יח) **בְּכָל עִנְיָן מִן הַיֶּתֶר.** כֵּיוָן דְּהַיֶּתֶר מֻבְלָע תּוֹךְ הַתְּחוּם וְיָכוֹל לְהַגִּיעַ אֵלָיו מִן הַקֶּשֶׁת, רוֹאִין כְּאִלּוּ הוּא מָלֵא בָּתִּים כָּל הֶחָלָל. וְעַיֵּן בְּמָגֵן אַבְרָהָם (סק״ד) שֶׁדַּעְתּוֹ דְּלֹא מְהַנֵּי זֶה רַק לְהַיּוֹשְׁבִין בְּרָאשֵׁי הַקֶּשֶׁת שֶׁיִּהְיוּ יְכוֹלִין לֵילֵךְ

בֵּאוּר הֲלָכָה

אֵינוֹ מוֹרֶה כְּפֵרוּשׁ זֶה, אֶלָּא דְּעִקַּר הַדָּבָר תָּלוּי בְּיִחֵד לוֹ מָקוֹם דְּהֶעֱמִידוֹ בִּרְשׁוּתוֹ לְעִנְיַן עֵרוּב, וּבִמְסָרוֹ לַנִּפְקָד בְּלֹא יִחוּד מָקוֹם הֶעֱמִידוֹ בִּרְשׁוּת הַנִּפְקָד, וְלֹא תָּלֵי הַדָּבָר כְּלָל בְּחִיּוּב שְׁמִירָה, וַאֲפִלּוּ שְׂכָרוֹ לְהֶדְיָא שֶׁיִּשְׁמֹר, אַף עַל פִּי כֵן בְּיִחוּד מָקוֹם קָאֵי בִּרְשׁוּתֵיהּ לְעִנְיַן עֵרוּב [וּמַשְׁמַע עוֹד מִלְּשׁוֹנוֹ דְּהַאי ׳יִחֵד לוֹ קֶרֶן זָוִית׳ קָאֵי עַל הַמַּפְקִיד, וְהַיְנוּ כַּנַּ״ל], **וּכְבָר הֵעִיר בָּזֶה בְּנִשְׁמַת אָדָם** (כלל קה סק״א), **עַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיךְ אֵיךְ לִנְקֹט לְדִינָא:**

ד * **וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִן הַמָּקוֹם שֶׁנִּתְקַצֵּר. עַיֵּן בְּטוּר שֶׁדַּעְתּוֹ דַּאֲפִלּוּ בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא נִתְקַצֵּר עֲדַיִן, כָּל שֶׁאֵין מִן הַמָּקוֹם הַהוּא עַד גַּג הַקֶּשֶׁת רַק אַלְפַּיִם, חֲשִׁיב כָּל אוֹתוֹ הַמָּקוֹם כְּאִלּוּ מָלֵא בָּתִּים, וּמוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם שֶׁל תְּחוּם מִשָּׁם וְלַחוּץ, וְהֶעְתִּיקוֹ הַמָּגֵן אַבְרָהָם** (סק״ג). **אֲבָל לְשׁוֹן הַגְּמָרָא דָּחוּק מְאֹד לְפִי זֶה,** דְּהָא קָאָמַר דְּאִם רָחָב בִּמְקוֹם הַיֶּתֶר יוֹתֵר מֵאַרְבַּע אֲלָפִים מוֹדְדִין מִן הַקֶּשֶׁת, וְלִדְבָרָיו הֲוָה לֵיהּ לוֹמַר מִמֶּרְחַק אַלְפַּיִם מִן הַקֶּשֶׁת, וְגַם מֵרַשִׁ״י (נה: ד״ה אלפים) מַשְׁמַע דְּהַמְּדִידָה צָרִיךְ לִהְיוֹת מֵרֹאשׁ הַקֶּשֶׁת, וְכֵן מֵאוֹר זָרוּעַ וּמִסֵּפֶר הָעִתִּים (ס״ב) שֶׁהוּבָא בְּבֵית יוֹסֵף [וּמַה דְּפָסַק הָרַמָּ״א מִמָּקוֹם שֶׁנִּתְקַצֵּר, עַיֵּן בָּרִיטְבָּ״א שֶׁיִּשֵּׁב זֶה אַף לְפֵרוּשׁ רַשִׁ״י, וְגַם מַה דְּקָאָמַר הַגְּמָרָא מִן הַקֶּשֶׁת]. וּמַה שֶׁכָּתַב הַבֵּית יוֹסֵף (ד״ה היתה עשויה) דְּהַטּוּר לָמַד זֶה מִמַּה שֶׁהֵקֵלּוּ הַתּוֹסָפוֹת (נה. ד״ה פחות) וְהָרֹא״ש (פ״ה סי׳ ב) לְעִנְיַן כְּשֶׁאֵין בֵּין יֶתֶר לַקֶּשֶׁת יוֹתֵר מֵאַלְפַּיִם, דְּהוּא הַדִּין כְּשֶׁיֵּשׁ יוֹתֵר מֵאַלְפַּיִם, דְּעַל כָּל פָּנִים מוֹדְדִין מִמָּקוֹם שֶׁהוּא בְּתוֹךְ אַלְפַּיִם, וּכְמוֹ דִּמְקִלִּינַן בְּנִתְקַצֵּר, יֵשׁ לְחַלֵּק בִּפְשִׁיטוּת, וּבִפְרָט דְּדִין זֶה גּוּפָא כְּשֶׁאֵין בֵּין יֶתֶר לַקֶּשֶׁת יוֹתֵר מֵאַלְפַּיִם שֶׁהוּבָא בָּרַמָּ״א לְהָקֵל, אֵינוֹ דִּין בָּרוּר כְּלָל, עַיֵּן בִּנְהַר שָׁלוֹם (סק״א) וּמַאֲמַר מָרְדְּכַי (סק״ב) וּגְאוֹן יַעֲקֹב (נה. ד״ה אמרו) שֶׁכָּתְבוּ דְּהָרִי״ף וְהָרַמְבַּ״ם לֹא סְבִירָא לְהוּ דָּבָר זֶה מִדְּסָתְמוּ וְלֹא חִלְּקוּ בָּזֶה, וּבְרַשְׁבָּ״א (נה. ד״ה אח״כ מצאתי) וְרִיטְבָּ״א (שם ד״ה ודעת) בְּחִדּוּשֵׁיהֶם כָּתְבוּ בְּהֶדְיָא דְּאֵין הֲלָכָה כְּהַתּוֹסָפוֹת בָּזֶה, **וְאַף דְּאֶפְשָׁר לִסְמֹךְ עַל הַפּוֹסְקִים שֶׁהֵבִיא הָרַמָּ״א מִשּׁוּם דַּהֲלָכָה כְּדִבְרֵי הַמֵּקֵל בְּעֵרוּב, א]עַל כָּל פָּנִים בְּמַה שֶׁהִמְצִיא עוֹד הַטּוּר לִלְמֹד מִזֶּה עוֹד קֻלָּא, קָשֶׁה מְאֹד לִסְמֹךְ עַל זֶה,** וְנִרְאֶה לִי שֶׁמִּן הַטַּעַם הַזֶּה הִשְׁמִיט[וּ] הָרַמָּ״א וְהַלְּבוּשׁ (ס״ד) דִּין זֶה בְּהַעְתָּקָתָם אֶת דִּבְרֵי הַטּוּר, וְכֵן בְּחַיֵּי אָדָם (ח״ב כלל עו סי״ד) הִשְׁמִיט הַאי דִּינָא:

שַׁעַר הַצִּיּוּן

ג (א) רַשִׁ״י (ד״ה דמרבעא): ד (ג) רַשִׁ״י (ד״ה פחות): (ג) פּוֹסְקִים: (ד) רַשְׁבָּ״א (ד״ה אמר רב הונא) וְרִיטְבָּ״א (ד״ה ודעת המפרשים): (ה) **וְאִם יֵשׁ אַרְבַּע אֲלָפִים אַמָּה בְּרָאשֶׁיהָ, מְרַבְּעִין אוֹתָהּ בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם שֶׁיִּמָּצְאוּן בַּאֲלַכְסוֹן פָּחוֹת מֵאַרְבַּע אֲלָפִים** [רִיטְבָּ״א (שם), וּכְעֵין שֶׁכָּתַב הָרַמָּ״א גַּבֵּי קֶשֶׁת לְקַמֵּיהּ]: (ו) פּוֹסְקִים: (ז) מָגֵן אַבְרָהָם (סק״ב) בְּשֵׁם הַמְּאִירִי (נה. ד״ה זהו ענין) וְהָרַדְבַּ״ז (ח״א סי׳ קז), וּמָצָאתִי שֶׁגַּם הָרִיטְבָּ״א (שם ד״ה ומאי מן) כָּתַב כֵּן בִּפְשִׁיטוּת:

ליקוטי דברי הרב: א] השו״ע הרב (ס״ה) כתב כדעת הטור, שבכה״ג מודדים אלפיים מהמקום שרחוק אלפיים מגג הקשת.

Mishna Brura Menukad © Copyright Oz Vehadar - עוז והדר
Sacred Text - If printed do not throw away, requires genizah

ח משְׁנָה שָׁם (נג.) וּבְפֵרוּשׁ רַשׁ"י שָׁם (ד"ה מוציאין), וּבְגְּמָרָא נ"ה (ע"א). ט רַמְב"ם בְּפֶרֶק כ"ח מֵהִלְכוֹת שַׁבָּת (ה"ב), מַעוּבְדָא דְּהָרֵי אִתֵּי לְבֵי כְּנִישְׁתָּא דְּדָנִיֵּאל שָׁם כ"א (ע"א). י בְּרַיְיתָא שָׁם נ"ה (ע"ב). כ בְּגֵיא שָׁם וְלֹא נִפְשְׁטָה, וּפָסַק רַמְב"ם בְּפֶרֶק כ"ח (ה"ג) לְקַלָּא. ל שָׁם בְּבְרַיְיתָא דְּרַבִּי חִיָּא וּגְמָרָא שָׁם.

כ"ה מהלכות שבת (פוס ב) והרא"ש (פ"ה סי' ג) והטור): **ה** [כָּל (ג) (יט) בֵּית דִּירָה שֶׁהוּא יוֹצֵא מֵהָעִיר, אִם הָיָה בֵּינוֹ וּבֵין הָעִיר שִׁבְעִים אַמָּה וּשְׁנֵי שְׁלִישִׁים, שֶׁהוּא צָלַע בֵּית סָאתַיִם הַמְרֻבָּעוֹת, אוֹ פָּחוֹת מִזֶּה, הֲרֵי זֶה מִצְטָרֵף לָעִיר וְנֶחְשָׁב מִמֶּנָּה, וּכְשֶׁמּוֹדְדִין לָהּ אַלְפַּיִם אַמָּה לְכָל רוּחַ מוֹדְדִין (כ) חוּץ מִבֵּית דִּירָה זֶה. הַגָּהּ: וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵין מַתְחִילִין לְמֹדֶד מִיָּד מִן הַבַּיִת, אֶלָּא מוֹתְחִין חוּט עַל פְּנֵי רֹחַב הָעִיר נֶגֶד הַבַּיִת וּמַרְחִיקִין מִשָּׁם שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם וּמַתְחִילִין, (כא) וְכֵן בְּכָל מָקוֹם שֶׁמּוֹדְדִין (טור), (כב) *וְכֵן נִרְאָה לִי לְהָקֵל: ו טהָיָה בַּיִת קָרוֹב לָעִיר בְּשִׁבְעִים אַמָּה, וּבַיִת שֵׁנִי קָרוֹב לַבַּיִת הָרִאשׁוֹן בְּשִׁבְעִים אַמָּה, וּבַיִת שְׁלִישִׁי קָרוֹב לַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעִים אַמָּה, וְכֵן עַד מַהֲלַךְ כַּמָּה יָמִים, הֲרֵי הַכֹּל (כג) כְּעִיר אַחַת, וּכְשֶׁמּוֹדְדִין מוֹדְדִין (כד) מֵחוּץ לַבַּיִת הָאַחֲרוֹן, וְהוּא שֶׁיִּהְיֶה בֵּית דִּירָה זֶה (ל) *אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת אוֹ יוֹתֵר. וְכֵן בֵּית הַכְּנֶסֶת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ בֵּית דִּירָה (כה) לַחַזָּנִים, וּבֵית תַּפְלָה שֶׁל אֵינָם יְהוּדִים שֶׁיֵּשׁ בּוֹ בֵּית דִּירָה (כו) לְכֹהֲנֵיהֶם, (כז) *וְהָאוֹצָרוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם בֵּית דִּירָה, וְהַגָּשֶׁר וְהַקָּבָר (כח) שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם בֵּית דִּירָה, (כט) וְשָׁלֹשׁ מְחִצּוֹת שֶׁאֵין עֲלֵיהֶם תִּקְרָה וְיֵשׁ בָּהֶם אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת, וְהַבַּיִת (ל) הַבָּנוּי בַּיָּם, (לא) כושְׁתֵּי מְחִצּוֹת שֶׁיֵּשׁ עֲלֵיהֶם *תִּקְרָה (לב) וּמַעֲזִיבָה, (ה) [ה] (לג) לוּמְעָרָה *שֶׁיֵּשׁ בְּנִין עַל פִּיהָ וְיֵשׁ בָּהּ בֵּית דִּירָה, כָּל אֵלּוּ מִצְטָרְפִין עִמָּהּ

שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה

[ה] וּמְעָרָה. עַיֵּן בְּאֵר הַיטֵב. וְכָתַב בְּדַרְגּוֹל מַרְכָּבָה דִּבּוּרְנָגִין אֵין צָרִיךְ לְהָיוֹת אַחַר, עַיֵּן שָׁם: (ג) **בֵּית דִּירָה.** אַף עַל פִּי שֶׁאֵין דָּרִין בָּהּ: (ד) **אַרְבַּע.** וְאִם אֵין בָּהּ רֹחַב אַרְבַּע אַמּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁאֲרֻכָּה כַּמָּה, לֹא מִקְרֵי בַּיִת, עַיֵּן סִימָן שמ"ה: (ה) **וּמְעָרָה.** אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת כְּמוֹ שֶׁאֵיתָא בְּסֻכָּה דַף ג' (ע"ב), וְעַיֵּן שָׁם בְּרָשׁ"י (ד"ה למילתיה) דְּמַשְׁמַע דִּבּוּרְנָגִין כֵּיוָן שֶׁהִיא רַק לְלֵינַת לַיְלָה וּלְאָדָם אֶחָד וְעִשּׂוּי לְדִירַת עֲרַאי אֵין צָרִיךְ אַרְבַּע אַמּוֹת, וּמִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא עָשׂוּי בְּאֻמָּת לְצָרֵךְ שָׁדוֹת אוֹ פֵּרוֹת, וְכֵן מוּכָח בְּסֻכָּה בְּהָא דְּבֵית שַׁאן בּוֹ אַרְבַּע אַמּוֹת. דְּאִם אֵיתָא דְּמִהֲנֵי בְּסֻכָּה, קָשֶׁה, דְּהָא בֵּית אַף דְּלֹא חָזֵי לְמִלְתֵיהּ נָמֵי הָוֵי כְּבוּרְנָגִין. וְלָכֵן מִי שֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת צְרִיפִין בְּכָל שִׁבְעִים אַמָּה לְהַרְחִיב הַתְּחוּם, וְאוֹתָן צְרִיפִים עֲשׂוּיִים רַק בְּשִׁבְיל כֵּן וְלֹא לִשְׁמֹר שָׁדוֹת אוֹ פֵּרוֹת, לְאו כְּלוּם הוּא, וְזֶה פָּשׁוּט מְאד בְּעֵינַי:

בֵּאוּר הַלָּכָה

ה * **וְכֵן נִרְאָה לִי לְהָקֵל.** שִׁיטָה זוֹ הִיא דַּעַת ר"מ מְרוֹטֶנְבּוּרְג, וְהָעְתִּיקוּהוּ לְהֲלָכָה הָרֹא"שׁ (פ"ה סי' ג) וְהַמַּרְדְּכִי (סי' תקד), וְכֵן דַּעַת הָרַשְׁבָּ"א בְּעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ (בית נתיבות שער ה סי' ו ס"ק יז) **דַּאֲפִלּוּ לְעִיר אַחַת נוֹתְנִין קַרְפֵּף. וְדַעַת הַמְחַבֵּר הִיא דַּעַת הָרַמְבַּ"ם** (פכ"ח ה"א), וְכֵן מָצָאתִי גַּם בְּסֵמֶ"ג (מ"ע מצוה א מדרבנן), וְכֵן הִסְכִּים הָרִיטְבָּ"א בְּחִדּוּשָׁיו (נה: ד"ה ורמינהו) וְכֵן כָּתַב הָרַע"ב (פ"ה מ"ב). **וּלְמַעֲשֶׂה הַנּוֹהֵג לְהָקֵל כְּדַעַת הַמְקֻלִּין, בְּוַדַּאי אֵין לְמָחוֹת בְּיָדוֹ, וּבִפְרָט שֶׁהָרַמְ"א מַקֵּל בַּדָּבָר, אוּלַי מַה שֶּׁהֶעְתִּיק הָרַמְ"א אֶת דַּעַת הַטּוּר לְהָקֵל בְּשִׁנְמְצָא בֵּית בְּתוֹךְ הַשִּׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם שֶׁנּוֹתְנִין לוֹ מִשָּׁם עוֹד שִׁבְעִים אַמָּה, צָרִיךְ עִיּוּן בְּדָבָר, דְּדַעַת הָרַאֲבַ"ד וְהֶעְתִּיקוּ הָרַשְׁבָּ"א בְּחִדּוּשָׁיו** (נה: ד"ה מאי לאו) **בְּלִי שׁוּם חוֹלֵק** [וְכֵן סָתַם בַּעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ (שם)], וְכֵן כָּתַב גַּם כֵּן הָרִיטְבָּ"א (שם), **דְּאַף לְדַעַת הַסּוֹבְרִין דְּנוֹתְנִין קַרְפֵּף לְעִיר אַחַת, הוּא רַק בְּשֶׁאֵין שָׁם בַּיִת בְּתוֹךְ הַשִּׁבְעִים אַמָּה, אֲבָל כְּשֶׁיֵּשׁ עִבּוּר לְעִיר מֵחֲמַת בַּיִת שֶׁנִּמְצָא שָׁם, שׁוּב אֵין נוֹתְנִין קַרְפֵּף וּמַשְׁלִימִין רַק עַד שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם מֵחוֹמַת הָעִיר.** [א] **וּבְוַדַּאי יֵשׁ לְחוּשׁ לְדִבְרֵיהֶם,** כֵּיוָן דְּלַדַּעַת הָרִאשׁוֹנָה הֲלֹא סְבִירָה לָהּ דְּאֵין נוֹתְנִין כְּלָל קַרְפֵּף לְעִיר אַחַת. וְעַיֵּן בְּבֵאוּר הַגְּרָ"א שֶׁמְּצַדֵּד לְעִקַּר כְּדַעַת הָרִאשׁוֹנָה, וּבְוַדַּאי יֵשׁ לְחוּשׁ לְדִבְרֵיהֶם עַל כָּל פָּנִים בְּאֹפֶן זֶה:

ו * **אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת.** עַיֵּן בְּמִגֵּן אַבְרָהָם (סק"ו) **שְׁפָתַב דְּאִם אֵין בָּהּ רֹחַב אַרְבַּע אַמּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁאֲרֻכָּה כַּמָּה לֹא מִקְרֵי בַּיִת. וְלֹא הֶעְתַּקְתִּיו, כִּי הָאַחֲרוֹנִים הֵשִׂיגוּ עָלָיו וְדַעְתָּם** [ב] **דְּדָבָר זֶה תְּלוּי בְּפִלּוּגְתָּא** הַמּוּבָא בְּיוֹרֶה דֵּעָה סִימָן רפ"ו סָעִיף ב"ג וּבְרָשׁ"ך שָׁם (ס"ק כג) לְעִנְיַן מְזוּזָה, עַיֵּן שָׁם:

* **וְהָאוֹצָרוֹת. וְהוּא הַדִּין אֲרָוֹת סוּסִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן בֵּית דִּירָה** [גְּמָרָא (נה:)].

* **תִּקְרָה וּמַעֲזִיבָה.** הַגְּרָ"א כָּתַב [ב] דְּלֹא גָּרְסִינַן 'מַעֲזִיבָה', כִּי בִּגְמָרָא לֵיתָא וְכֵן בַּפּוֹסְקִים, עַיֵּן שָׁם. וְאֲנִי בְּעָנְיִי מָצָאתִי זֶה הַלָּשׁוֹן בְּסֵמֶ"ג (מצות ל"ת מצוה סו) וּבַעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ (בית נתיבות שער ה סי' ו ס"ק כח):

* **שֶׁיֵּשׁ בְּנִין עַל פִּיהָ.** בִּגְמָרָא פָּרִיךְ, וְתִפּוֹק לֵיהּ מִשּׁוּם בִּנְיָן, וּמִשְּׁנֵי לֹא צְרִיכָא אֶלָּא לְהַשְׁלִים, פֵּרוּשׁ, **הַבִּנְיָן וְהַמְּעָרָה מִצְטָרְפִין לְאַרְבַּע אַמּוֹת רַשַּׁ"י** (ד"ה להשלים). **וְכָתְבוּ הַתּוֹסָפוֹת** (ד"ה לא צריכא), **וְהוּא שֶׁיִּהְא רֹב הָאַרְבַּע אַמּוֹת מִן הַבִּנְיָן, אִי נַמִי קָמְשַׁמַע לָן שֶׁמַּתְחִילִין לְמֹדֶד מִסּוֹף הַמְּעָרָה, וְאֵירְעֵי שֶׁיֵּשׁ בַּבִּנְיָן לְבַד אַרְבַּע אַמּוֹת, עַד כָּאן לְשׁוֹן הַתּוֹסָפוֹת, וְהֶעְתִּיקוּ הַמָּגֵן אַבְרָהָם** (סק"ח). **וְהָרִיטְבָּ"א** (נה: ד"ה לא צריכא) **הוֹסִיף עוֹד, דְּאֲפִלּוּ הַבִּנְיָן הָיָה עוֹמֵד חוּץ לְהַשִּׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם וְהַמְּעָרָה בְּתוֹךְ הַשָּׁעוּר, הַיְינוּ, גַּם כֵּן מֵהֲנֵי כְּאִלּוּ הָיָה הַבַּיִת וּמְעָרָה דָּבָר אֶחָד. וְהֵבֵנְתָּ, אַף דִּבְגְּמָרָא לֹא נִזְכַּר עִנְיַן הַשְׁלָמָה אֶלָּא לְגַבֵּי בִּנְיָן שֶׁעַל גַּבֵּי עַם תִּקְרָה, וּכְדִלְקַמִּיהּ: (ל) **הַבָּנוּי בַּיָּם.** שֶׁעָשׂוּי (יז) לְסַנּוּת בּוֹ כֵּלִים אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת וְעוֹמֶדֶת בְּתוֹךְ שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם לְעִיר, וְנֶחְשָׁב בְּסֵמֶ"ג גַּם זֶה מִכְּלַל הַשֵּׁלֶךְ (סק"ד), וְכֵן מְשֻׁמָּע מֵהַגְּרָ"א בְּסָעִיף ח', עַיֵּן שָׁם: (מ) **הֵינוּ, בֵּין שֶׁהָיָה אַרְבַּע אַלְפַּיִם בֵּין רְאשֵׁי הַקֶּשֶׁת וְגַם יֶתֶר מֵאַלְפַּיִם בֵּין הַקֶּשֶׁת וְהַיֶּתֶר, בֵּין שֶׁלֹּא הָיָה אַרְבַּע אַלְפַּיִם בֵּין רְאשֵׁי הַקֶּשֶׁת וְלֹא הָיָה יֶתֶר מֵאַלְפַּיִם בֵּין הַקֶּשֶׁת וְהַיֶּתֶר, וּכְמוֹ** (לא) **וּשְׁתֵּי מְחִצּוֹת שֶׁיֵּשׁ עֲלֵיהֶם וְכוּ'.** (לב) **וּמַעֲזִיבָה.** טָעוּת סוֹפֵר, וְלֵיתָא בִּגְמָרָא וּפוֹסְקִים [הַגְּרָ"א]: (לג) **וּמְעָרָה שֶׁיֵּשׁ וְכוּ'.** דְּאִי לָאו הָכִי, אֵין מְעָרָה נֶחְשֶׁבֶת לְבֵית

בְּאֵר הַיטֵב

(ג) **בֵּית דִּירָה.** אַף עַל פִּי שֶׁאֵין דָּרִין בָּהּ: (ד) **אַרְבַּע.** וְאִם אֵין בָּהּ רֹחַב אַרְבַּע אַמּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁאֲרֻכָּה כַּמָּה, לֹא מִקְרֵי בַּיִת, עַיֵּן סִימָן שמ"ה: (ה) **וּמְעָרָה.**

מִשְׁנָה בְּרוּרָה

מֵרֹאשׁ זֶה לְרֹאשׁ אַחֵר אַף שֶׁהוּא יוֹתֵר מֵאַרְבַּע אַלְפַּיִם, אֲבָל לֹא לַיּוֹשְׁבִין בְּגַג הַקֶּשֶׁת לְמַעְלָה שֶׁיְּמַדְּדוּ מִן הַיֶּתֶר. (ח) אֲבָל הָאַחֲרוֹנִים חוֹלְקִין עָלָיו, וְדַעְתָּם דְּמִהֲנֵי גַּם לַיּוֹשְׁבִין בְּגַג הַקֶּשֶׁת שֶׁיְּמַדְּדוּ מִן הַיֶּתֶר הַתְּחוּם שַׁבָּת. וְדַע, דִּלְכֹלֵי עָלְמָא מַתְרִים בַּעֲלֵי הַקֶּשֶׁת לַיְלָה אַלְפַּיִם אַמָּה מִכַּתְּפֵיהֶם וּלְמַעְלָה (ט) בְּכָל עִנְיָן: **ה (יט) בֵּית דִּירָה.** אַף עַל פִּי שֶׁאֵין דָּרִין בָּהּ [אַחֲרוֹנִים]: (כ) **חוּץ מִבֵּית דִּירָה זֶה.** פֵּרוּשׁ שֶׁמּוֹתְחִין חוּט עַל כָּל פְּנֵי רֹחַב הָעִיר כְּנֶגֶד בֵּית דִּירָה זוֹ כְּדֵי שֶׁיְּהֵא הַתְּחוּם שָׁוֶה בְּכָל מָקוֹם, וְכִדְאִיתָא לְעֵיל בְּרֵישׁ סָעִיף ד', וּמִשָּׁם וּלְהַלָּן מוֹדְדִין הַתְּחוּם: (כא) **וְכֵן בְּכָל מָקוֹם שֶׁמּוֹדְדִין.** פֵּרוּשׁ כְּשֶׁאֵין שָׁם בַּיִת דִּירָה בְּתוֹךְ שִׁבְעִים אַמָּה, נוֹתְנִין גַּם כֵּן שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם לָעִיר, וְאַחַר כָּךְ מוֹדְדִין הַתְּחוּם. וּלְדַעַת רִאשׁוֹנָה אֵין נוֹתְנִין שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם לְעִיר אַחַת כְּלָל, וּמוֹדְדִין הָאַלְפַּיִם מֵחוֹמָתָהּ, וְרַק בִּשְׁתֵּי עֲיָרוֹת סְמוּכוֹת נוֹתְנִין בֵּינֵיהֶן קַרְפֵּפוֹת, כַּמְבֹאָר בְּסָעִיף ז': (כב) **וְכֵן נִרְאָה לִי לְהָקֵל.** עַיֵּן בְּבֵאוּר הַלָּכָה (ד"ה וכן) מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ בָּזֶה: ו (כג) **כְּעִיר אַחַת.** שֶׁכָּתְבָה מִקְּזִזְרִין: (כד) **מֵחוּץ לַבַּיִת הָאַחֲרוֹן.** אָזִיל לְטַעְמֵיהּ בְּסָעִיף ה'. וּלְרַמְ"א שָׁם, נוֹתְנִין בְּתְחִלָּה בְּסוֹף בַּיִת הָאַחֲרוֹן שִׁבְעִים אַמָּה וְשִׁירַיִם, וְאַחַר כָּךְ מוֹדְדִין הַתְּחוּם. וּלְמַעֲשֶׂה, הָעִקָּר (י) כָּזֶה כְּדַעַת הַמְחַבֵּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּבֵאוּר הַלָּכָה: (כה) **לְחַזָּנִים.** דִּסְתָם בֵּית הַכְּנֶסֶת (יא) לָאו לְדִירָה עֲבִיד: (כו) **לְכֹהֲנֵיהֶם.** דִּלְעִנְיַן הִצְטָרְפוּת לְעִבּוּר, לֹא בָּעִינַן דַּוְקָא דִּירַת יִשְׂרָאֵל: (כז) **וְהָאוֹצָרוֹת.** לְתִבּוּאָה וּלְיַיִן וּלְשֶׁמֶן, (יב) וְלָאו לְדִירָה מִקְּרֵי, הִלְכָךְ בָּעִינַן שֶׁיִּהְיֶה בָּהֶן בֵּית דִּירָה לְשׁוֹמְרִים. וְכָל הָנֵךְ בֵּית דִּירָה בָּעִינַן שֶׁיִּהְיֶה בָּהֶן אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת [תּוֹסָפוֹת (ד"ה נפש)]: (כח) **שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם בֵּית דִּירָה.** לְשׁוֹמֵר הַגֶּשֶׁר [לְטַל מֵהֶם מֶכֶס] וּבֵית הַקְּבָרוֹת: (כט) **וְשָׁלֹשׁ מְחִצּוֹת וְכוּ'.** שֶׁהָיָה שָׁם בֵּית דִּירָה מִתְּחִלָּה וְנֶהֱרַס, (יג) וְהוּא הַדִּין בְּכָל הֲנֵי דְּקָתָנֵי מִקְּדָם, אִם נֶהֱרַס וְנִשְׁאֲרוּ עֲדַיִן שָׁלֹשׁ מְחִצּוֹת וּבִלְבַד תִּקְרָה אוֹ שְׁתַּיִם וְנֶהֱרַס וְנִשְׁאֲרוּ עֲדַיִן שָׁלֹשׁ מְחִצּוֹת וּבִלְבַד תִּקְרָה, וְגַם זֶה מַיְירֵי (טו) שֶׁיֵּשׁ בָּהּ אַרְבַּע אַמּוֹת, אֲבָל אִם נֶהֱרַס גַּם כֵּן שָׁהָיָה בֵּית דִּירָה מִתְּחִלָּה (לא) **וּשְׁתֵּי מְחִצּוֹת וְכוּ'.** אֲיֵירֵי גַּם כֵּן מֵהֲנֵי בֵּית דִּירָה, עַיֵּן סִימָן שמ"ה: (לב) **וּמַעֲזִיבָה.** טָעוּת סוֹפֵר, וְלֵיתָא בִּגְמָרָא וּפוֹסְקִים [הַגְּרָ"א]: (לג) **וּמְעָרָה שֶׁיֵּשׁ וְכוּ'.** דְּאִי לָאו הָכִי, אֵין מְעָרָה נֶחְשֶׁבֶת לְבֵית

שַׁעַר הַצִּיּוּן

(מ) נְתִיב חַיִּים (על המג"א סק"ד) וְאָבֵן עֹזֵר (ס"ד) וּמַאֲמַר מָרְדְּכַי (סק"א) וּבְמַחֲצִית הַשֶּׁקֶל (סק"ד), וְכֵן מִשְׁמַע מֵהַגְּרָ"א בְּסָעִיף ח', עַיֵּן שָׁם: (מ) **הֵינוּ, בֵּין שֶׁהָיָה אַרְבַּע אַלְפַּיִם בֵּין רְאשֵׁי הַקֶּשֶׁת וְגַם יֶתֶר מֵאַלְפַּיִם בֵּין הַקֶּשֶׁת וְהַיֶּתֶר, בֵּין שֶׁלֹּא הָיָה אַרְבַּע אַלְפַּיִם בֵּין רְאשֵׁי הַקֶּשֶׁת וְלֹא הָיָה יֶתֶר מֵאַלְפַּיִם בֵּין הַקֶּשֶׁת וְהַיֶּתֶר, וּכְמוֹ** שְׁמּוּבָא בַּעֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ (בית נתיבות שער ה סי' יב): ו (יא) **הֵינוּ אֲפִלּוּ אִם נָקַל שָׁם כְּדַעַת הָרַמְ"א דְּנוֹתְנִין קַרְפֵּף לְעִיר אַחַת:** (יא) רַשַּׁ"י (ד"ה ובית כנסת): (יב) רַשַּׁ"י (ד"ה אוצרות): (יג) לְבוּשׁ (ס"ו), וְכֵן מוּכָח בִּגְמָרָא (נה:), עַיֵּן שָׁם: (יד) גְּמָרָא (שם): (טו) בֵּית יוֹסֵף (ד"ה ומ"ש או שיש):

לִיקוּטֵי דִּבְרֵי הָרַב: **א]** בשו"ע הרב (ס"ו) העתיק כדברי הרמ"א להקל בזה. **ב]** בשו"ע הרב (סי"ו) כתב כהמג"א. **ג]** ובשו"ע הרב (ס"ח) גרס 'מעזיבה'.

Mishna Brura Menukad © Copyright Oz Vehadar - עוז והדר
Sacred Text - If printed do not throw away, requires genizah